

Van Eesteren en de Metropoolregio Amsterdam

Van Eesteren gesprek #72
26 september 2019

Van Eesteren Museum
Amsterdam

Van Eesteren en de Metropoolregio Amsterdam

Het verhaal van de gedoneerde regiokaart	3
De geschiedenis van het gewest	4
Hoe verder?	5
Grenzen verleggen	6
Van plan naar praktijk	7
De regiokaart	8
Een terugblik	9
De waardering van het landschap en de metropool	9
Tijd voor een nieuwe generatie	11

De Metropoolregio Amsterdam is niet iets nieuws; over een groter Amsterdam werd ook in de 20e eeuw al nagedacht. Vanaf het begin van de jaren dertig van de vorige eeuw werkte de afdeling Stadsontwikkeling der Dienst Publieke Werken van de gemeente Amsterdam aan plannen voor uitbreiding van de stad. De afdeling werkte aan het 'Schema-plan Groot-Amsterdam', het latere Algemeen Uitbreidingsplan (AUP), en studeerde op de vraag: Hoe pas je Amsterdam ruimtelijk en programmatisch goed in in het omliggende landschap?

Aanleiding voor dit gesprek is de schenking van een grote regiokaart uit die periode door Rob van Leeuwen aan het Van Eesteren Museum. De avond bestaat uit een introductie over de regiokaart in kwestie door Rob van Leeuwen, een verhandeling over de geschiedenis van gewest door Vincent van Rossem en een vurig slotbetoog over het pionieren van toentertijd en in de toekomst door Zef Hemel.

Het verhaal van de gedoneerde regiokaart

Rob van Leeuwen leerde de afdeling Stadsontwikkeling bij de Gemeente Amsterdam al vroeg kennen. Hij was er in de jaren '70 stagiair en wel bij de voormalige student assistent van Cornelis van Eesteren, Pieter de Gier. Hij studeerde af als landschapsarchitect en kwam na zijn studie weer werken bij de afdeling Stadsontwikkeling. Hij weet zich nog levendig te herinneren dat er tijdens een reorganisatie (in ongeveer 1982) een heel grote regiokaart uit een kast tevoorschijn kwam, die naar verluid van Cornelis van Eesteren was geweest. Deze kaart was verouderd en daarom niet meer bruikbaar. Aangezien er geen nieuw bestemmingsplan voor deze kaart was, besloot Van Leeuwen de kaart mee naar huis te nemen, ofwel te stelen.

Jaren later kwam hij de kaart thuis weer tegen tijdens een andere grote opruimingsactie. Van Leeuwen vond hem nog steeds te mooi om weg te doen, maar gebruikte hem ook niet. 'De wereld was veranderd', aldus Van Leeuwen. Rond die tijd vroeg Noud de Vreeze hem om eens iets te doen voor het Van Eesteren Museum, naar aanleiding aan zijn bijdrage aan het boek 'Algemeen uitbreidingsplan Amsterdam 50 jaar'. Van Leeuwen zag dit als een kans om deze bijzondere regiokaart aan het Van Eesteren Museum te schenken, in ruil voor vergiffenis voor de diefstal. Zo heeft het Van Eesteren Museum er een stuk bij en is zijn geweten gezuiverd.

Directrice Anouk de Wit neemt de kaart dankbaar in ontvangst en schenkt hem de gevraagde vergeving. Ze wijst ons erop dat er toentertijd veel mooie dingen bewaard zijn juist omdat collega's bij de Gemeente Amsterdam door hadden dat het zonde was om weg te gooien. Zo ook Rob van Leeuwen, gelukkig! De grote regiokaart ligt vanavond uitgevouwen uitgestald voor het publiek, in haar nieuwe thuis.

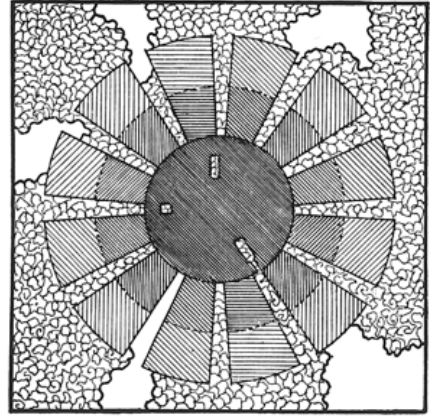
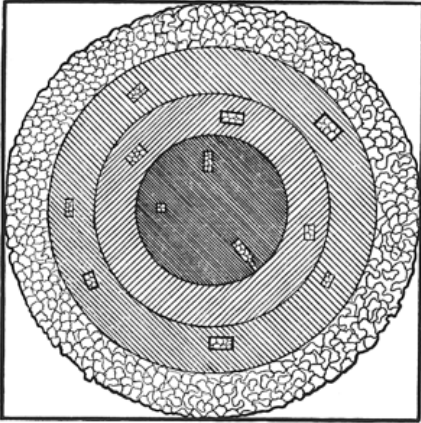

De geschonken regiokaart in het Van Eesteren Museum

De geschiedenis van het gewest

Vincent van Rossum verzorgt vandaag een stuk context over de geschiedenis van het gewest rondom Amsterdam. Hij is architectuurhistoricus en gespecialiseerd in de geschiedenis van de architectuur vanaf de 19e eeuw, in het bijzonder die van de stad Amsterdam.

Regionaal denken is niet iets van alle tijden, zo begint hij. Dit is in de stedenbouw geleidelijk opgekomen. In de jaren '20 van de 19e eeuw begon al te dagen dat er zoiets als een metropoolregio zou gaan komen. De belangrijkste zaken die hierin een rol speelden waren de veranderende visie op de recreatie van de stedeling en de opkomende mobiliteit waardoor mensen onder andere in randgemeentes gingen wonen. (Inkomstenbelasting werd toentertijd lokaal in plaats van nationaal geheven, waardoor het goedkoper was om in randgemeentes te wonen.) Zo ontstond er een nieuwe visie op het vak stedenbouw.

Recreatie heeft belangrijke consequenties voor de manier waarop je het stedelijk bouwwerk ontwerpt. Links de traditionele stad die ringsgewijs groeit. Rechts het ideaal van de nieuwe grote stad, waarbij groen met 'scheggen' tot diep in het hart van de stad doordringt, zodat er voor iedere burger groen op loopafstand is.

Hoe verder?

Dit kwam in Duitsland nog duidelijker tot uiting in de 'Landesplanung', een brede stedenbouwkundige benadering die Van Eesteren aansprak. In Berlijn ontstond er rond 1914 een urgente vraag naar moderne recreatievoorzieningen in de stad, met name vanwege de slechte gezondheid van soldaten die in Berlijn woonden en zodoende afgekeurd werden voor dienst tijdens de Eerste Wereldoorlog. Men wilde recreatievoorzieningen op korte afstand van de woning gaan maken.

In Berlijn werd daarom een prijsvraag uitgeschreven, waarmee men antwoord zocht op de vraag *hoe Berlijn zich stedenbouwkundig verder moest ontwikkelen*. Uit de ingestuurde voorstellen bleek echter dat men het moeilijk vond om ideeën over een passende relatie tussen groen en bebouwing niet alleen abstract uit te denken, maar werkelijk te ontwerpen.

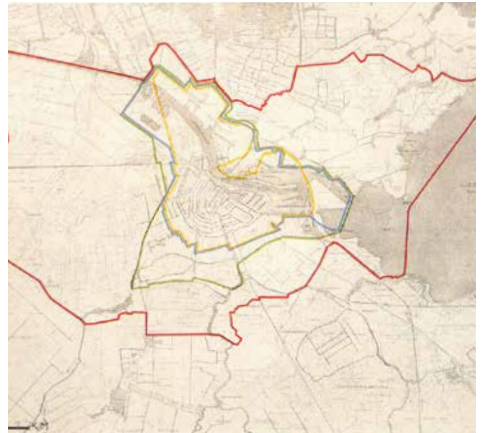
Bovenstaand beeld gebruikte van Eesteren vaak in lezingen en toespraken en diende voor hem als bron van inspiratie. De afbeelding toont op een eenvoudige en heldere manier het complexe idee van groen te midden in de stad in plaats van buiten de stad.

Grenzen verleggen

Ook Amsterdam was ringsgewijs aan het groeien, nog naar traditionele ideeën. Plannen voor uitbreidingen, zoals bovenstaand Plan Kalf uit 1876, (het zwart op de kaart) zat ingeperst tussen de toenmalige gemeentegrenzen. Gemeentegrenzen vormden een groot probleem in de ruimtelijke ordening. Alleen de Rijksoverheid kon deze wijzigen, het bestemmingsplan werd in de Gemeenteraad vastgesteld. Er werd dus steeds onderhandeld met de Rijksoverheid om gemeentegrenzen te wijzigen. Dit gebeurde uiteindelijk in twee etappes. In 1896 lukte het uiteindelijk om de grens te verleggen. Het Plan van Berlage is hierop gebaseerd. In 1921 is de gemeentelijke grens van Amsterdam nogmaals verschoven. Dit werd de grens waarbinnen het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam ingetekend werd. Echter, de vraag hoe een modern uitbreidingsplan ontworpen moest worden dat in de grotere omgeving paste en waarbij het groen tot diep in de stad doordrong, bleef overeind staan.

Plan Kalf, 1876.

De ontwikkeling van de gemeentegrenzen in Amsterdam. Rood: 1921, geel: 1896 (uitbreidingsplan van Berlage), blauw: 1877, rood: 1921 (AUP).

Van plan naar praktijk

Het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw (NIVS) maakte zich zorgen over hoe Amsterdam de uitbreiding aan ging pakken. In Amsterdam kwam men er namelijk niet uit wie dit nu moest gaan uitvoeren. Maar de directeur van de NIVS, Dirk Hudig, was een visionair man. Hij begon voorbereidingen te treffen om dit de goede kant op te sturen en wel via de provincie. De provincie kon namelijk uitbreidingsplannen toetsen. Hij trof er twee belangrijke personen die daar wel oren naar hadden: De commissaris van de koningin, A. Roëll (oud-burgemeester van Amsterdam) en C.J.A. Reigersman destijds als hoofdingenieur – directeur van provinciale Waterstaat in Noord – Holland werkzaam. In overleg met hen wist Hudig te regelen dat er in 1925 een deskundige commissie voor uitbreidingsplannen in Noord-Holland wordt opgericht bij de provincie.

In 1926 gaat de toenmalige directeur van de Dienst Publieke Werken (A.W. Bos) met pensioen. De beoogde nieuwe directeur, W.A. de Graaf is een buitengewoon bekwame bestuurder en wist zaken voor elkaar te krijgen. Hij wilde wel directeur worden, maar op voorwaarde dat de Dienst Publieke Werken het nieuwe uitbreidingsplan ging maken. Dat was op dat moment nog niet duidelijk, dus hij werd in eerste instantie interim directeur. In de provincie vertegenwoordigde Remco Hulshof (hoofd 'Dienst Gebouwen') Amsterdam en hij probeerde daar te voorkomen dat allerlei dorpsgemeenten zelf uitbreidingsplannen maakten, in plaats van dit regionaal aan te pakken.

Bovenstaande kaart toont de problematiek van de groeiende stad. Afkomstig uit het archief van Van Eesteren.

Het Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam (1934)

De regiokaart

De visie op het gewest werd geleidelijk aan uitgewerkt door de deskundige commissie voor uitbreidingsplannen van de provincie Noord-Holland. De kaart van het gewest waar zij mee werkten kwam interessant genoeg van de Woningdienst. De Woningdienst bemoeide zich actief met de aanleg van wegen. Zij wilden dat kleine wegen in tact zouden blijven voor recreatie en er vervolgens nieuwe autowegen gemaakt zouden worden. Dat is een van de redenen dat die kaart gemaakt is.

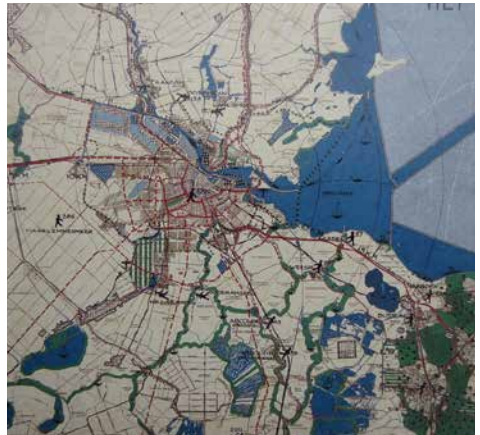
Op de bekende kaart van het Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam uit 1934 is ten oosten van Amsterdam ook een opvallend groot weidegebied dat buiten Amsterdam lag weergegeven. Dat was recreatief gezien de essentie van het gewest, de elite ging daar fietsen. Het Amsterdamse bos was bestemd voor de recreatie van het proletariaat.

De recreatiekaart van de Woningdienst uit 1925. We zien hier hoe de recreatieve waarde van bepaalde gebieden wordt aangegeven.

Hier zien we de visie op het gewest van vroeg in de jaren '20. Daar is aan te zien dat veel ideeën die in het AUP gestalte hebben gekregen uit een eerder tijdperk stammen. Van Eesteren kende deze ideeën en borduurde erop voort.

Deze recreatiekaart die werd getoond tijdens het 4e CIAM congres. We zien hier hoe de recreatieve waarde van routes aangegeven wordt. De lopende poppetjes zijn forenzen.

De gewestelijke kaart. Deze kaart geeft geen plan weer, maar is een weergave van het gewest.

Een terugblik

Niet alles heeft uitgepakt zoals men bij de Dienst Publieke Werken verwachtte. We hebben in Amsterdam nog altijd niet het aantal inwoners bereikt waar het AUP vanuit ging. Dat het alsnog niet in de stad past heeft met woningverdunding te maken. Toentertijd rekende men met 3,5 persoon per woning en we zitten nu bijna bij 1 persoon in 1 woning. Daarnaast was het havengebied bedoeld voor Amsterdammers om in te gaan werken. Dat is anders gelopen, men had verkeerde ideeën over de ontwikkeling van werk in Amsterdam. De gemeente Amsterdam was daarnaast erg druk met haar eigen uitbreidingsplan, waardoor de plannen voor het grotere gewest op een lager pitje kwamen te staan. Bij de realisering van zo'n plan komen er toch een hoop problemen om de hoek waar Van Eesteren waarschijnlijk ook verbaasd over was.

De waardering van het landschap en de metropool

Zef Hemel ging in 2004 bij de Dienst Ruimtelijke Ordening van de Gemeente Amsterdam werken. Hij weet nog goed dat er in de kamer van de directie toentertijd een reusachtige regiokaart hing. Die was nog groter dan deze nieuwe aanwinst van het Van Eesteren Museum, want die kaart rijkte tot Lelystad, Harderwijk en Den Haag. Volgens Hemel is het dus een traditie (geweest) bij de Dienst Ruimtelijke Ordening om zulke grote kaarten van de regio op te hangen. Vermoedelijk is de kaart die we vanavond van dichtbij bekijken de eerste kaart die daar hing en waar de ambitie uit sprak om regionaal op zo'n grote schaal ruimtelijke ordening te bedrijven. Dit is dus heel bijzonder.

Hemel denkt dat dit het werk was van Th. K. Van Lohuizen, de minst belichte figuur in deze context. Hij was ingenieur en hield van getallen, cijfers, statistieken en kengetallen. Hij was altijd op zoek naar het nieuwste kengetal. Hij droeg altijd potlood en papier bij zich om aantekeningen te maken. Hij probeerde het hele leven te vangen in kengetallen. Dat was nog voordat de geografen de kengetallen ontdekten. Toch was hoe hij dacht en werkte ver van gortdroog. Van Lohuizen dacht beeldend. Dit zei Van Eesteren ook over hem: Bij Van Lohuizen leeft een cijfer.

Zowel Van Lohuizen als Van Eesteren kwamen naar Amsterdam in 1928. Van Lohuizen werkte voor die tijd bij de Woningdienst in Rotterdam. Hij kreeg daar in 1926 de opdracht om een gewestelijk plan voor te bereiden voor Zuid-Holland West, rondom Rotterdam, Delft en Den Haag. Hij knipte een topografische kaart in stukken en fietste elk weekend een stuk van die kaart. Tijdens die fietstochten noteerde hij alle landschappelijke elementen die hij tegenkwam en sorteerde en beschreef dat vervolgens uitgebreid. Volgens Hemel heeft dit geresulteerd in prachtige landschappelijke beschrijvingen. Dit rapport werd in 1927 opgeleverd en zo kwam hij met deze ervaring naar Amsterdam.

Van Lohuizen nam Van Eesteren vaak mee op deze fietstochten en zo leerde hij Van Eesteren landschappen waarderen. Hudig, de man die ervoor zorgde dat beiden in Amsterdam kwamen werken, deed iets soortgelijks. Hij reed met zijn auto en foto toestel door Noord-Holland vanaf 1925 en legde met zijn camera alle landschappen systematisch vast. Ook dit verwerkte hij in een rapport dat ook in 1927 wordt gepubliceerd, getiteld 'Het toekomstige landschap der Zuiderzeepolders'. Dit was een pleidooi voor een landschappelijk aankleding van de toekomstige Zuiderzeepolders.

Vincent van Rossem liet al zien dat de annexactie van Amsterdam anno 1921 al klaar lag. Hudig heeft Van Lohuizen en Van Eesteren bij de Gemeente Amsterdam weten te positioneren. En De Graaf had afgedwongen dat hij het Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam mocht laten uitvoeren. Elk van deze mannen, die het landschap zo kon waarderen, was ervan overtuigd dat hier een metropool zou worden gebouwd. Dit zou ten koste gaan van dat landschap, maar toch zetten ze door, omdat ze zich realiseerden dat mensen ook goed moeten kunnen wonen, werken en recreëren. Hemel is erover te spreken dat Amsterdam dit met hen aandurfde. Er moesten offers gebracht worden, maar daar stond tegenover dat deze pioniers zich volledig inzetten om het zo goed mogelijk te doen, namelijk op regionale schaal.

Tijd voor een nieuwe generatie

Hemel sluit af met de dringende woorden dat we doordrongen moeten worden van de noodzaak van het regionale plannen, want het vakgebied regionale ordening is momenteel lang niet zo levendig als toen. Men is tegenwoordig bang voor de toekomst en het bouwen, terwijl de generatie van Van Eesteren en Van Lohuizen 60 jaar vooruit laten zien dat het wel goed gedaan kan worden. Daar heeft hij respect voor en hij hoopt dat er nu een generatie op gaat staan die weer iets nieuws gaat doen en dat de oude generatie hen daar niet van gaat weerhouden.

Zef Hemel

Zef Hemel studeerde menselijke geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen en promoveerde in de kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam op een studie die gepubliceerd werd in de reeks Cornelis van Eesteren Architect Urbanist die in de jaren negentig verscheen bij NAI Uitgevers. Hij schreef Deel IV: *Het landschap van de IJsselmeerpolders. Planning, inrichting en vormgeving*. Voor zijn proefschrift ontving hij de Prof. Ter Veer Award 1994. Hemel was in het verleden hoofdredacteur van het vakblad *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening*, directeur van de Rotterdamse Academie van Bouwkunst en Stedenbouw, werkzaam voor het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, en bestuurslid van de afdeling Stedenbouw van de gemeente Amsterdam waar hij aan de wieg stond van een andere soort planning: opener, democratischer, verantwoordelijker en duurzamer. Sinds 2012 is hij hoogleraar stads- en ruimtelijke ordening aan de Universiteit van Amsterdam (de Wibaut-leerstoel), in combinatie met planningsactiviteiten voor de Amsterdam Economic Board. Hij organiseerde verschillende symposia en (participatie)projecten waaronder Creatieve steden, Vrijstaat Amsterdam en Volksvlijt 2056. Ook in zijn nieuwste project, het maken van een visie op de toekomst van de binnenstad van Amsterdam op verzoek van burgemeester Femke Halsema, betrok Hemel vele Amsterdammers.

Rob van Leeuwen

Rob van Leeuwen werkte na zijn opleiding aan de Landbouwhogeschool in Wageningen (nu Wageningen University & Research Centre) als onderzoeker voor het Rijksinstituut voor Onderzoek in de Bos- en Landschapsbouwkunde De Dorschkamp (nu Alterra), als landschapsarchitect/stedenbouwkundige voor de gemeente Amsterdam en als landschapsarchitect voor het Rotterdamse bureau RBOI (nu Rho). Momenteel werkt hij zelfstandig. Van Leeuwen heeft ervaring op het gebied van zowel de landschapsarchitectuur als de stedenbouwkunde, op alle niveaus: structuurvisies en inrichtingsplannen, masterplannen en beeldkwaliteitsplannen, zowel analytisch als ontwerpend. Zijn focus ligt de laatste jaren op de nieuwe strategische opgaven: ruimtelijk kwaliteitsbeleid en uitnodigingsplanologie. Van Leeuwen is lid van de Adviescommissie Ruimtelijke Ontwikkeling van de Provincie Noord-Holland, lid van de Technische Adviescommissie Hoofdgroenstructuur voor de gemeente Amsterdam en lid van het Kwaliteitsteam Buitengebied van de gemeente Schouwen-Duiveland. Daarnaast is hij gastdocent aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam en zelfstandig publicist. Ook is hij bestuurslid van Mooi Noord-Holland en vanuit die hoedanigheid voorzitter van de jury van de Arie Keppler Prijs. Een prijs die in 2018 werk toegekend aan het Van Eesteren Paviljoen in de categorie placemaking.

Vincent van Rossem

Vincent van Rossem studeerde architectuurgeschiedenis en is gespecialiseerd in de geschiedenis van de architectuur vanaf de 19e eeuw, met in het bijzonder die van de stad Amsterdam. Hij promoveerde cum laude aan de Universiteit van Amsterdam op het proefschrift *Het Algemeen uitbreidingsplan van Amsterdam. Geschiedenis en ontwerp*. Van Rossem was als architectuurhistoricus werkzaam bij het Bureau Monumenten & Archeologie van de gemeente Amsterdam en werd in 2009 aan de Universiteit van Amsterdam benoemd tot onbezoldigd gewoon hoogleraar Monumenten en stedenbouwkundige vraagstukken van de periode sinds de 19e eeuw, in het bijzonder in de stad Amsterdam, aan de Faculteit der Geesteswetenschappen. Van Rossem ging op 14 mei 2015 met emeritaat. Sinds datzelfde jaar presenteert hij samen met zijn broer Maarten, historicus, en zus Mary, kunsthistorica, het programma Hier zijn de Van Rossems van de NTR op NPO 2.